

J. A. K. a *Brána jazyků*

A) Rok 1631

Zaměříme se nejprve na rok 1631. Je to rok, v němž vyšla v Lešně poprvé *Brána jazyků otevřená (lanua lingvarum reserata)*. Shodou okolností leží tento rok **přesně uprostřed života J. A. Komenského**: v roce 1631 uplynulo 39 let od autorova narození (28. března 1592 v Nivnici) a zbývalo stejně tak 39 let do jeho smrti (15. listopadu 1670 v Amsterdamu). Nehledě na tuto zajímavost, o které Komenský sám samozřejmě nemohl mít tušení, lze však skutečně období kolem roku 1631 označit za rok zlomu v autorově životě, a to z důvodů, které už Komenský sám musel pociťovat velmi výrazně. Je to tedy rok, který (nejen matematicky) **rozděluje Komenského život na dvě odlišné poloviny**:

- Byl to jeden z prvních roků trvale trávených **v exilu** mimo vlast (v Lešně), jeden z prvních roků, kdy už se Komenský nemohl vrátit do svého domova a musel žít trvale jako vyhnanec (přesněji od roku 1628).
- Proto se také z autora píšícího dosud převážně česky stává takřka výhradně **latinským spisovatelem**.
- Především je ale rok 1631 rokem, **kdy se Komenský díky *Bráně* proslavil**. Z autora lokálního významu se takřka přes noc stává evropsky proslulým myslitelem. Obdržel řadu pozvání, vydobil si významou pozici a stal se člověkem, s nímž je spojováno mnoho očekávání. Této pozice se snaží využít pro službu své církvi, své vlasti i pro svou další tvorbu.

B) Encyklopedie

Brána jazyků je svým obsahem encyklopedie, v níž je obsažen celý svět (a která navíc ještě učí promyšleným způsobem každému jazyku, do nějž je převedena). Pro Komenského téma světového celku a jeho popis prostřednictvím encyklopedie nejsou nijak okrajové - naopak, **universalismus** Komenského učebnic je jeho základním a typickým postupem (který se ale projevuje i v další tvorbě, nejen u učebnic).

- Proč Komenského encyklopedie jako takové tolik přitahovaly? Zřejmě to souviselo s tématem **pořádku - řádu - Božího řádu**. Při učení se čehokoli bývá základní překážkou nepořádek: věci je třeba vykládat popořádku, zdůrazňovat podstatné

souvislosti, zbytečně nepřeskakovat, nevracet se, neodbíhat atp. A má-li se v něčem nastolit pořádek, musí se nastolit úplně, od začátku až do konce. Jinak to není úplný pořádek. Pořádek se nastoluje zcela a najednou. **Mají-li se tedy děti učit co**

nejefektivněji, je nejlepší jim vyložit popořádku vše, celý svět.

- Encyklopedie popisující pořádek světa se díky své uspořádanosti zároveň automaticky stává **obranou proti chaosu, proti labyrintu, proti disharmonii.**
- Kromě toho Komenský rád postupoval **cyklicky**. Tzn. malé děti probraly za jeden rok svou jednoduchou encyklopedii. V dalším roce probraly znovu svět od začátku do konce, ale už ve složitější encyklopedii. A v dalším roce v ještě složitější encyklopedii. Potom už mohly pokračovat na universitách.
- Komenského učebnice tedy bývají **universalistické (encyklopedie) a cyklické.**
- *Brána* je tak **malý model světa**, a to nejen v geografickém slova smyslu, protože kromě oceánů a světadílů jsou v něm zobrazena i zvířata, lidé, vztahy mezi lidmi, etické otázky atd. Sama o sobě prezentuje i lidskou řeč. Typicky pro tehdejší dobu a předchozí století se i Komenského encyklopedie **začínají u Boha**, jakožto tvůrce všeho, a **k Bohu se v závěru vracejí**, jakožto k tomu, jemuž se budeme jednou ze všeho skládat účty.

C) "Chytrá" encyklopedie

Komenský ale své encyklopedie ještě zdokonalil. Jako mluvíme o "chytrých" telefonech, můžeme Komenského encyklopedie s trochou nadsázky nazvat **"chytré" encyklopedie**. Obsahují něco navíc.

- Výklad se ubírá od Boha, stvořitele, k přírodě, coby ještě čisté, člověkem nezkažené části světa, a pokračuje k člověku, jakožto nejdokonalejšímu tvor. Člověk je schopen vykonávat různá zaměstnání, jimiž si zajišťuje přežití, mezi lidmi se rozvíjí hustá síť složitých vztahů, tyto vztahy mohou mít různá pravidla, existuje tedy etika a člověk je dokonce schopen reflektovat svou činnost. Má tedy nějaké nitro. A když se do tohoto nitra dostatečně soustředěně a dostatečně hluboko podívá, měl by v něm spatřit Boha a mělo by se mu ujasnit, proč je na světě a jaký je tu jeho úkol. A pokud toto pochopí, **může se stát naplno člověkem a nepromarnit šanci**, kterou svým narozením dostal.
- A co je tedy úkolem člověka na světě? Uvědomit si harmonii, kterou do světa vnesl jeho stvořitel, která sice ještě je tu a tam uchována v přírodě, z níž se můžeme učit, která ale byla podstatně narušena člověkem a je narušována dál, a **snažit se tuto harmonii obnovit**. A tím se pozitivním způsobem podílet na původním Božím díle, přibližovat se Bohu, nežít zbytečně.

- To, co je tedy v Komenského encyklopedických učebnicích navíc, přinejmenším v latentním stadiu, je **tato výzva**. Výzva k tomu, aby čtenář využil svou šanci a stal se skutečně člověkem, a to tím, že se pokusí **vnášet do světa zpět harmonii a soulad a spolupracovat tak** na obnově porušeného Božího díla.

D) Úspěch *Brány*

Brána je nesmírně zdařilá syntéza

- takřka **matematické formy** (1000 vět, 100 kapitol, 10 "nepřiznaných" vyšších celků typu neživá příroda, živá příroda, člověk atd. - tzv. "vrstvy jsoucna"),
- **encyklopedického obsahu** (přehledný, harmonický popis, v němž na sebe plynule navazují "vrstvy jsoucna" a který od Boha vychází a u Boha končí)
- a **didaktických postupů** (od jednodušších vět ke složitým, příroda jednoduchými větami, lidské vztahy složitými, zvukomalba, výrazné, nápadité a mnohdy vtipné formulace a líčení (ještě sice chybějí obrázky, které se objeví později v *Orbis pictus*, přesto popisy velmi názorné; ještě sice není text dramatizován, jako později ve *Schola ludus*, přesto už zde některé pasáže nepostrádají děj)).
- Hlubší čtenář vnímá originální schéma celku a s ním spojený **filosofický ráz**, který dodává celé knize zvláštní kouzlo.
- Především však byla obdivována její **praktičnost** (stručná, velmi obsažná, hluboce propracovaná) - **malý, výstižný, přitom okouzlující, velmi zábavný a také hluboký model světa**.

E) Kritika stereotypů

S Komenským bývá tradičně spojována řada zjednodušujících stereotypů. Dobrou zbraní proti nim je i pozorná četba *Brány jazyků*.

- 1) **Stereotyp melancholického, truchlícího vizionáře: byl to zřejmě docela hodný, ale v podstatě nešťastný a stále tak trochu trpící pan učitel.**

Je třeba zdůraznit, že Komenský musel pravděpodobně být člověk nesmírně tvořivý, činorodý, **energický**, neustále aktivní, s velmi bystrými postřehy, **s výrazným humorem**, probleskujícím z jeho textů. Způsob jeho vyjadřování je skvost, který je jakékoli unylosti na hony vzdálen. Pavel Eisner v Chrámu a tvrdí o něm mluví jako **o autorovi vpravdě**

rabelaisovském. Kvůli některým otevřenějším odstavcům v *Bráně* sám Komenský v předmluvě vysvětluje, proč úmyslně uvádí i takováto slova (268, 269, 824 - mohl se samozřejmě zmínit i o řadě odstavců dalších). V této souvislosti je zajímavý jeho **obdiv ke strojům** (viz např. příslušná kapitola *Orbis pictus*), jakožto zařízením násobícím lidské síly a lidské možnosti. Paralelu k takovýmto zařízením viděl i ve svých knihách a ve svých originálních postupech, resp. v metodách, které používá. Sám označuje i své učebnice jako **inventy - vynálezy** a zřejmě je i chápe, stejně jako kladkostroje a jeřáby, jako stroje násobící síly žáků a vůbec všech lidí. Správná **metoda** (tedy dobrý "stroj") je pro něj podle vzoru Francise Bacona zásadní pojem. Komenského je třeba chápat jako **ducha velmi praktického a originálního.**

2) ***Stereotyp o jeho díle: dílo J. A. K. je rozděleno do několika navzájem nesouvisejících oblastí (spisy útěšné, didaktické, pansofické ...).***

Přitom se zřejmě nedostatečně zdůrazňují **silné jednotící rysy** jeho tvorby, obsažené v mnoha jeho knihách, rysy hluboce zakořeněné v jeho osobnosti a v jeho způsobu myšlení. Jedním z nich je **výzva** jeho encyklopedií, popsaná výše, úsilí o obnovování harmonie. Například ***Labyrint světa, učebnice včetně Brány i Všeobecná rozprava o nápravě věcí lidských*** jsou spisy budované na velmi podobném půdorysu.

3) ***Stereotyp o mělkosti Komenského filosofických úvah. V jakýchkoli dějinách filosofie zmínkám o něm náleží místo nejvýše v poznámkách pod čarou, čemuž se nelze divit.***

Toto zařazení J. A. Komenského zřejmě souvisí i s tím, že se Komenský ve své době zcela vyhnul oblasti, která se tehdy začínala rozvíjet a kterou čekala obrovská budoucnost - matematické přírodovědě (R. Descartes ad.). Komenský se úmyslně rozhodl jít jinou cestou a používat jiné metody (analogie, tzv. "synkritická metoda"). Jan Patočka je nicméně přesvědčen o nezanedbatelné hloubce Komenského filosofie. Například *Všeobecnou rozpravu* označuje za **nejrozsáhlejší a nejpropracovanější filosofickou koncepci česky mluvícího autora**. Mimo jiné u ní úmyslně zdůrazňuje, že o ní mluví **jako o projektu, nikoli jako o utopii** (narozdíl od děl jiných filosofů je *Rozprava* chápána jako skutečně realizovatelný projekt). Podle J. Patočky spíše komeniologové dosud nebyli schopni dostatečně zhodnotit a správně zařadit tohoto autora, který nebyl "jen" autorem pedagogických zásad.

4) ***Stereotyp o vyčerpání tématu. O Komenském už bylo všechno řečeno, všechno napsáno. Není co dodat, nemá smysl hledat něco nového.***

Souvisí s předchozím. Snad to platí u didaktických spisů, jejichž pedagogické zásady jsou dostatečně zmapovány a jsou dnes zpravidla chápány jako elementární pravidla oboru. Rozhodně to ale neplatí u filosofických rysů Komenského díla, v nichž se podle J. Patočky nachází těžiště Komenského myšlení (ne v teologii). J. Patočka v této souvislosti říká, že Komenský je "**náš velký známý neznámý**". Naráží tím například na dosud nedostatečné zmapování vlivů jeho doby a Komenského vztahů k autorům pozdní renesance, případně starším jako jsou Francis Bacon, Mikuláš Kusánský, Raymond Lull a mnozí další, ale například i Augustin Aurelius.)

F) Nejúspěšnější kniha českého autora?

Brána patří ke světově nejproslulejším knihám českých autorů vůbec. Možná v tomto směru opravdu drží primát (stovky vydání v nejrůznějších zemích Evropy i mimo ni: během prvních 20 let přes 150 vydání, dodnes přes 250). Pokud můžeme opravdu tvrdit, že **úspěšnější kniha z naší země nevzešla**, pak je velmi zajímavé, že nejúspěšnější českou knihou není román, není drama, ale že je to **učebnice** (!).

Zároveň je vidět, že *Brána* je dílem pro jejího autora typickým a hluboce výstižným.

Můžeme tedy v našem projektu mluvit o *Bráně* v trojím smyslu:

- 1) Pro čtenáře může být stále branou k poznání a k jazykům.
- 2) Pro Komenského byla branou ke slávě a k úspěchu.
- 3) Pro nás může být branou ke Komenskému a k zamyšlení nad uměním učit (se).

Richard Mašek

Literatura:

PATOČKA, Jan: Komeniologické studie I. a II., Oikúmené, Praha 1997